

Revisió historiogràfica de la figura d'Oliba, en el mil·lenari de l'elecció com a bisbe de Vic

Pere Roura i Martínez,
historiador

Introducció

Oliba (971? - 1046) és una de les figures predominants en la història del segle xi als comtats catalans. Tant pel que fa a les dinàmiques de repartiment dels equilibris de poder com per l'elaboració d'una ideologia i d'una visió de la memòria comtal. És un personatge, la trajectòria del qual representa clarament una època. Cap altra personalitat dels comtats catalans alt medievals que formaran Catalunya, si deixem de banda algun gran comte, ha tingut tants i tants destacats historiadors, sobretot en temps moderns, que s'hagin esforçat a perfilar tots els trets de la vida d'un eclesiàstic que visqué al moment del canvi del primer mil·lenni.

L'atracció cap a la seva figura rau en la capacitat que tingué per manifestar-se en diferents aspectes de la realitat medieval: com a polític, religiós o impulsor de l'art romànic. Oliba visqué des d'una posició privilegiada, la d'un noble bisbe i abat de dues grans cases monàstiques, Ripoll i Cuixà, alguns dels esdeveniments històrics més transcendents i significatius per a la societat de l'any mil. A més, no es limità a exercir un paper secundari o passiu, sinó que va prendre partit i liderà projectes de gran innovació als comtats catalans, com per exemple la Pau i Treva de Déu.

No obstant, hi ha hagut sempre un tractament historiogràfic amb cert prejudici catòlic i nacionalista que ha portat a traslladar al passat religiositat i concepcions polítiques contemporànies. Aquesta càrrega ha pesat massa sobre la figura de l'abat, la qual mereix una nova consideració més adient al seu temps i a les seves vertaderes qualitats, per més que aquestes puguin semblar allunyades de sentiments actuals o d'estereotips historiogràfics. Ja des de poc després de la seva mort es creà una biografia idealitzada que cal revisar. Una biografia amb massa trets hagiogràfics. En definitiva, una santificació del personatge històric.

La intenció d'aquest article no és fer una biografia detallada sobre la vida i obra de l'abat, sinó proposar una visió crítica a aquesta idealització de la vida d'Oliba. Posant al punt de mira i com a exemple l'assoliment de la mitra episcopal de Vic, del qual enguany se celebra el mil·lenari.

Infància i notícies fins a fer-se monjo

Oliba pertanyia a la família més important de la Catalunya del seu temps, la família que en poques generacions havia arribat a dominar tot el centre del país, que comandava els comtats d'Urgell, de Cerdanya, de Besalú, d'Osona, de Manresa, de Girona i de Barcelona. Era la família comtal catalana per antonomàsia i en el temps de la joventut d'Oliba estava constituïda per dues cases: la de Cerdanya i la de Barcelona. Durant la seva vida veuria partir-les totes dues: de la de Barcelona s'esqueixaria la d'Urgell; de la de Cerdanya, la de Besalú.

Oliba nasqué a la casa de Cerdanya tot i que no podem saber realment on. Normalment els comtes no tenien una residència fixa i menys els comtes anomenats rurals, com és el cas de la Cerdanya. Anaven de castell a monestir i de monestir a església, fins que al llarg del segle XI comencen a fixar-se en una residència preferida.

El seu pare, Oliba Cabreta, sobrenom que li donen els documents des del segle XII, es casà amb Ermengarda, segurament d'Empúries, i heretà inicialment el comtat de Cerdanya i del Conflent. Un xic més tard, en morir, el 984, el seu germà Miró, el comte Oliba I de Cerdanya, dit *Cabreta*, heretà també Besalú amb gran part del Vallespir. A aquests comtats hi anaven units altres territoris veïns com Berga i Ripoll. Els fills d'Oliba Cabreta i Ermengarda foren, per ordre d'edat, Bernat dit *Tallaferro*, Guifré, Oliba, Berenguer i la filla Adelaida, casada amb Joan Oriol, senyor d'Ogassa. També d'Oliba Cabreta se sap que tingué una filla amb una altra dona, Ingilberga, muller d'Ermemir de Besora, de nom, també, Ingilberga. Ella va ser l'última abadessa del monestir de Sant Joan de les Abadesses.

El comte Oliba Cabreta era nét de Guifré I el Pilós i, per tant, cosí del comte Ramon Borrell I de Barcelona i de la seva esposa Ermessenda de Carcassona, senyora que tindrà un relleu especial en la vida del bisbe i abat Oliba.

Oliba Cabreta es retirà el 988 al monestir de Montecasino, on moriria dos anys més tard com a penitent. És aquesta una pràctica que anys més tard repetiria el seu fill Guifré II de Cerdanya retirant-se a Sant Martí del Canigó. La marxa del pare deixà la comtessa Ermengarda com a senyora o usufructuària dels comtats, que segurament des d'abans de marxar el comte a fer penitència haurien distribuït entre els fills: al gran, Bernat Tallaferro, li assignaren el comtat de Besalú i el Vallespir, als quals ell afegiria bona part del Capcir i Donasà; a Guifré li atorgaren els comtats de Cerdanya i Conflent, i a Oliba el feren comte de Berga i Ripoll. Els fills més petits, excepte un cert nombre que havien de garantir la continuïtat al govern, eren dirigits a la vida eclesiàstica. Així doncs, Berenguer, serà bisbe d'Elna als 20 anys.

Oliba era *comes* en indivís, és a dir que administrava juntament amb els germans, Bernat i Guifré, alguns territoris; mentre que s'ha volgut creure, massa sovint, que era comte titular

del Berguedà i de Ripoll. Aquesta decisió era deguda per les dificultats per a un sol comte de gestionar territoris tan amplis. Hem d'entendre la figura del germà petit, Oliba, com un suport en l'activitat de govern en unes àrees concretes del domini comtal. Possiblement, també, com una salvaguarda de la successió, en cas que el germà gran morís abans d'hora i sense descendència.

Una vintena de documents mostren el comte Oliba actuant com a tal en els seus dominis, signant com a tal i fent deixes a monestirs com Serrateix, Sant Llorenç prop Bagà i, en particular, a Ripoll. També se'l veu actuant conjuntament amb la seva mare i els seus germans comtes entre el 990 i el 999.

La formació cultural del jove Oliba no era necessària d'inici, ja que la seva activitat estava vinculada directament al poder comtal. En el cas d'una eventual entrada en religió, quan la seva intervenció al costat dels germans ja no fos necessària, sí que seria molt necessària. Això mateix ja havia passat al comtat de Barcelona amb Miró, per exemple, comte al costat del germà gran Borrell, o amb el propi pare Oliba Cabreta.

Com deia, la família ja havia designat el fill eclesiàstic: el germà Berenguer, per al qual s'havia aconseguit el bisbat d'Elna, sovint apanatge dels comtes d'Empúries-Rosselló. Després de deu anys de bisbat, el 25 de febrer de 1003 va caure a la batalla d'Albesa, a la Noguera, en lluita contra les tropes cordoveses dirigides per Abd al-Malik, fill d'al-Manşūr, on Ermengol I d'Urgell fou fet presoner. Així doncs, la mort de Berenguer deixava vacant l'ocupació familiar d'algun càrrec eclesiàstic.

A més, pel mateix febrer del 1003, Bernat I Tallaferro, encara prou jove, ja té almenys un fill, Guillem Bernat; també l'altre germà, Guifré II de Cerdanya, tenia almenys un fill, el futur Ramon Guillem. Les possibilitats d'Oliba de succeir algun germà seu en algun domini, tal com, al contrari, li havia ocorregut al seu pare, es feien pràcticament nul·les.

Aquests fets són clau per als projectes familiars. Al llarg del segle X fins a inici del XII els comtes es consideraven senyors i protectors dels bisbats dels seus comtats i en disposaven lliurement. En tot l'occident medieval, el control d'una seu episcopal era un element essencial del poder polític. Als comtats de Cerdanya i Besalú no hi havia cap bisbat i, després de la mort de Berenguer, Guifré II i Bernat I no en controlaven directament cap, tot i ser una de les seves prioritats. Fins i tot Bernat I promogué la creació d'un bisbat propi, el de Besalú; efímera iniciativa que morí amb el comte l'any 1020. Des del punt de vista polític, si Oliba acabava adquirint un important càrrec eclesiàstic i, encara més, un bisbat, seria un triomf familiar de primer nivell. És per aquestes prioritats i necessitats familiars que Oliba deixà el seu patrimoni i entrà dins els murs de l'abadia ripollesa a la tardor de 1003 per iniciar una prometedora carrera eclesiàstica. Hi entrà passat l'estiu, tenint en compte que el 7 d'agost d'aquell any encara firmava com a comte.

Les fonts no permeten interpretar, com gran part de la historiografia ha defensat, la decisió d'Oliba com a producte de la vocació, d'un acte meditat i degut a una profunda crisi espiritual, un acte de fe, sinó que s'hi ha de veure una decisió de la família.

Aquesta interpretació em sembla, encara més, confirmada per la carta que Garsies de Cuixà envià a l'abat Oliba pocs anys abans de morir.¹ En ella hi ha un breu retrat d'Oliba, i de l'entrada a Ripoll parla clarament de "Merito autem dispensatio voluntatis paternae,

spretis honoribus mundi, vos ecclesiae suae iterum donavit rectorem”, és a dir, d’una decisió paterna. Una elecció familiar que, a més, l’havia de dur a ser rector de la comunitat; a l’assoliment d’un càrrec ja des de bon inici.

La planificació comtal, segurament liderada pel seu germà Bernat I de Besalú, tal com sembla més coherent amb les interpretacions que es formulen, és evident.

El camí cap a la cadira abacial de Ripoll i Cuixà

El pes memorial i ideal de Ripoll no el tenia cap altre establiment dels comtats catalans. Ripoll uneix el fet de ser erigit pel fundador de la família, Guifré I el Pilós, i de ser el lloc de descans d’aquest i dels seus descendents. Per aquestes raons Oliba escollí Ripoll. Tanmateix la seva excepcional biblioteca permetria el desenvolupament cultural d’un home que estava destinat a ocupar un càrrec de gran responsabilitat.

L’encíclica mortuòria d’Oliba,² en el moment de parlar de l’entrada al monestir, descriu un *iuvenis* (jove) tocat pel *divino spiramine*. Això és un obsequi a les convencions de les vides de sants pròpies de l’hagiografia cluniacenca i del Sacre Imperi, on la precocitat d’entrada en la vida religiosa era comú. Hem de recordar que en aquell moment Oliba passava dels trenta anys i això no es correspon de cap de les maneres a una edat jove. De la mateixa manera haurem d’interpretar com una convenció el fet de dir que va ser tocat per l’Esperit Sant.

Dels anys que van de l’entrada al monestir fins quan Oliba és elegit abat, és a dir, entre el 1003 i el 1008 en tenim poques notícies documentals. És el que Ramon d’Abadal denominà com “l’època amagada”. És segurament un període en què Oliba es dedica als estudis i per això no hi ha pràcticament documents que ens informin de la seva activitat.

L’any 1008, quan Oliba tenia uns 37 anys, moriren, amb pocs mesos de diferència, l’abat Seniofré de Ripoll, a final del mes de juny i, poc després, l’abat Guifré de Cuixà. El darrer, anys abans, havia estat company i col·laborador de l’abat Garí, un dels referents d’Oliba. Aquell mateix any els dos monestirs elegiren com a abat el monjo Oliba de Ripoll.

Va tenir alguna influència la poderosa família d’Oliba en l’elecció abacial?

La historiografia tradicional, tot i admetre que la simonia estava molt estesa a inicis del segle XI, nega qualsevol intervenció familiar en la elecció d’Oliba com a abat. D’una banda, és cert, perquè Ripoll, i també Cuixà, tenien el dret de la llibertat d’elecció de l’abat, reconegut per la butlla de papa Agapit II de 951 i el precepte reial de Lluís IV l’Ultramarí en el cas de Ripoll. De l’altra, però, si llegim l’acta d’elecció d’Oliba com a abat de Ripoll,³ acta d’extraordinària solemnitat, veiem que la mateixa comunitat monàstica declara l’exaltació dels dos comtes, Bernat I i Guifré II, amb la seva protecció i elecció divina. Així doncs, deixa creure que els dos germans no sols aprovaren l’elecció, sinó que, com a mínim, la impulsaren, tot i preservar la llibertat d’elecció de la comunitat monàstica, establerta per la butlla papal.

Els primers anys d’abadiat també són buits documentalment. La vida amagada que deia d’Abadal deu ser provocada per la menor participació de l’abat en la vida pública i per l’enorme pèrdua de documents de Ripoll i de Cuixà. Per aquestes raons no ens permet apreciar detingudament l’obra d’Oliba com a abat i l’haurem de considerar, més aviat,

com una vida dedicada a l'administració, consolidació i ampliació dels dos cenobis. Una feina més encarada cap a l'interior de la comunitat que cap a l'exterior.

Aconseguir la cadira abacial de Ripoll i Cuixà ja era un triomf familiar de primer nivell. Ripoll era, sense cap mena de dubte, el monestir amb més prestigi dels comtats catalans i un dels més importants d'Europa en l'àmbit cultural, gràcies a l'impuls que hi donà l'abat Arnulf cinquanta anys abans. No obstant, un abadiat no és un bisbat. El desintegrament de l'autoritat reial franca a mitjan segle x va ser una de les raons de l'acumulació de riquesa de les seus episcopals. Eren cases molt riques que tots els comtes volien controlar. Com a exemple del poder d'un bisbe només cal dir que cada bisbat tenia el seu propi exèrcit. Molt possiblement ni el mateix Oliba ni els seus germans es conformaven amb aquests càrrecs i tenien l'ull posat en l'assoliment d'un bisbat. L'època abacial, però, va ser molt productiva per a Oliba. Va consolidar econòmicament els dos cenobis i va començar a projectar-ne l'ampliació i el potenciament dels edificis i de la biblioteca, que significa, també, augmentar-ne el prestigi i la influència. A més de reforçar-ne l'autonomia i el poder gràcies a l'obtenció de dues butlles per part del papa Sergi IV.

L'hauré de veure, també, com l'època en què comença a teixir relacions internacionals, com per exemple amb Fleury. Relacions afavorides també pels viatges a Roma, que no hauré d'entendre senzillament com a piadosos pelegrinatges, sinó com a viatges que podríem definir pràcticament de negocis; sigui per l'obtenció de les butlles, sigui pels contactes que podia fer, els llibres, les relíquies o els conceptes arquitectònics que podia aprendre a Itàlia i França i dur amb ell a Ripoll, a Cuixà i, més tard, a Vic. I, finalment i no menys important, una època en què estableix la seva autoritat personal, el seu prestigi. Tot i que se'ns escapen les etapes i les formes, tot just elegit bisbe el veiem actuar immediatament en consonància amb la importància del càrrec; aquesta acció, de ben segur, no l'hauria pogut desenvolupar tan ràpidament si durant els quinze anys d'abadiat a Ripoll i Cuixà no n'hagués posat els fonaments.

L'elecció episcopal

L'elecció com a bisbe de Vic l'any 1017 justifica i explica l'entrada a Ripoll com a monjo quinze anys abans, ja que, finalment, Oliba havia assolit el càrrec que li corresponia per naixement i que havia d'entrar en els projectes familiars.

En l'elecció dels bisbes, el paper dels comtes era determinant ja que la propietat sobirana prevalia damunt els béns de l'Església sota el seu domini. Aquesta lluita d'investidures, sumada a la simonia, va ser una constant al llarg del segle xi.

L'aclamació del clergat i del poble, d'altra banda, són valors que es posen de manifest a les actes d'elecció episcopal però eren poc significatius en el procediment. No obstant, si tenien alguna influència devia ser després de la decisió dels comtes. Ho podem veure clarament, per exemple, a l'acta d'elecció del predecessor d'Oliba a la seu osonenca, el bisbe Borrell, on els comtes de Barcelona, Ramon Borrell i Ermessenda, van imposar la seva voluntat. També ho van fer a la seu de Girona, col·locant el germà petit d'Ermessenda, Pere de Carcassona, com a bisbe. A tal punt és un fet normal la intervenció comtal en l'elecció dels bisbes que a la convinença signada entre Ermengol II d'Urgell i Berenguer

Ramon I, els dos comtes ja pacten la futura elecció del bisbe de Barcelona quan encara no s'havia mort Deodat, que era qui n'ocupava la cadira.

No sols els germans comtes d'Oliba, Bernat i Guifré, van intervenir en l'elecció, sinó com ja havia passat amb el bisbe Borrell de Vic, els comtes de Barcelona hi van tenir un paper determinant. Especialment Ermessenda de Carcassona, senyora del bisbat de Vic pels seus drets capitulars matrimonials. Aquell any 1017 moria a Barcelona el seu marit, el comte Ramon Borrell, de retorn d'un segon viatge a Còrdova, on anà amb el seu aliat al-Mundir de Saragossa per tal d'imposar un califa amic seu. La mort del comte deixà la comtessa Ermessenda vídua, amb un fill de 10 anys, Berenguer Ramon, dit *el Corbat*, i com a tutora i responsable del govern dels comtats. Que el seu cosí Oliba fos escollit bisbe de Vic era garantia d'una certa estabilitat política en temps d'un fort afebliment del poder comtal, on famílies vescomtals es veien fins i tot amb forces de desafiar els mateixos comtes.

Com a evidència del paper que jugà Ermessenda en el procés d'elecció episcopal tenim la prova documental d'un retret que l'any 1043 la comtessa va fer al bisbe i abat Oliba. Aquest es resistia a la petició de la comtessa de cedir-li el seu amic i secretari el monjo Arnau per ser abat del monestir de Sant Feliu de Guíxols. Queixosa li va respondre Ermessenda: "t'he donat mil homes per al servei de Déu i ara tu me'n negues un". Aquesta frase mostra clarament com de determinant va ser la comtessa Ermessenda en l'elecció episcopal de Vic.

No podem saber del cert des de quan fou bisbe de Vic exactament, però sí fer-ne una aproximació. El seu antecessor, Borrell de Vic, va morir el 24 de febrer de 1018 i el *Cronicon Rivipullense II* de Ripoll diu que aquell any Oliba ja va ser investit.⁴ Tanmateix, tenim notícia, gràcies a l'erudit arxiver Roc d'Olzinelles, que el 18 de desembre de 1017 Oliba ja firmava com a bisbe i, gràcies a Moncada, que el 26 de gener –un mes abans de morir Borrell– Oliba, com a bisbe, enviava a la Portella els primers monjos del cenobi berguedà. Aquestes són les proves documentals que demostrarien que Oliba ja exercia com a bisbe mesos abans de la mort de Borrell, però, des de quan?

El sacramentari de la catedral de Vic de l'any 1038, que es conserva a l'Arxiu Episcopal de Vic, diu que el dia de la consagració de Sant Pere de Vic, el 31 d'agost de 1038, Oliba es trobava en l'any vint-i-unè del seu episcopat.⁵ Així doncs és evident que l'havia començat entre el primer de setembre i el 18 de desembre de 1017, primera data en què sabem del cert que s'anomenava bisbe. Així doncs, Oliba era bisbe coadjutor, segurament perquè Borrell no disposava de totes les seves capacitats físiques, fins a la mort d'aquest darrer, quan pren la possessió plena del bisbat de Vic.

De l'elecció i consagració d'Oliba per a la seu episcopal de Vic no n'ha quedat constància documental directa. Només, ja després de la seva mort, unes poques ratlles a l'encíclica mortuòria que posen en valor la seva figura.

Oliba, amb la mitra episcopal, assolí el càrrec que li corresponia per naixement, que li permetia desenvolupar els projectes familiars i que justificava l'entrada a Ripoll com a monjo quinze anys abans. Se'ns presenta, un cop bisbe, com un personatge influent i amb capacitats d'acció política i, hem d'imaginar, també militar, tot i que no se'n serveix

directament. Un dels seus primers actes d'autoritat episcopal va ser la promulgació d'un decret contra els usurpadors de béns del monestir de Ripoll. Mostra de com l'abat i bisbe preferí sempre les sancions espirituals i, especialment per la seva eficàcia, les reclamacions regulars jurídiques, enlloc de la violència, per a dur a terme els seus projectes.

Per a Oliba la via a l'abadiat i a l'episcopat, empresa passat l'estiu del 1003 entrant a Ripoll, havia de ser l'única forma per poder continuar exercint un poder que la successió comtal li negava; i fer-ho mantenint la mateixa idea de col·laboració familiar amb el casal de Cerdanya i Besalú. Fins i tot, em sembla que s'ha de dir que el canvi d'estatus seglar a religiós va potenciar aquesta idea de col·laboració i la va transformar en ideologia, gràcies als mitjans que la formació cultural li havia proporcionat. I gràcies, també, al canvi de perspectives respecte a la teoria i la pràctica del poder a què l'induïa la condició eclesiàstica, bé amb els seus valors morals inherents bé pels diferents mitjans que tenia. Igualment em sembla certa, més enllà d'allò dit fins al moment, la importància central de l'abat Oliba en la història del segle xi, i amb un llegat important que el va sobreviure, no sols quant a acció política o administrativa, sinó, sobretot, pel seu paper intel·lectual com a forjador o impulsor de models de memòria històrica dinàstica i com a models de configuració del caràcter i de les responsabilitats del poder de la pàtria.

Aquella pàtria que Oliba tant utilitza en el seu discurs. Identificant-la amb els territoris dominats per membres de la seva família, identificant el teixit de poder familiar i el concepte romanitzant de pàtria, *principum patriae*. Rere aquestes paraules, que dubto que siguin només una fórmula, hi ha expressat l'abast de l'autoritat tant moral com política de l'abat, considerat un dels rectors de la terra, al mateix nivell que els comtes. La concepció que mostra Oliba és que la terra és regida tota per membres de la seva família: Besalú i Cerdanya, pels seus germans; Barcelona-Girona-Osona i Urgell, pels seus cosins. Així que la seva utilització del concepte de pàtria és profundament etimològic, a més de classicitzant, ja que de debò aquesta és la terra dels seus pares, de la seva família biològica.

Abans d'acabar m'agradaria expressar la necessitat que hi ha d'una profunda i global revisió de la figura de l'abat bisbe Oliba que vagi més enllà de la tradicional imatge hagiogràfica i profundament retòrica que ha adquirit. Que ajudi a dessacralitzar la seva imatge i posi en valor els seus actes. Si bé és cert que només un repensament global de la història dels comtats catalans al segle xi permetrà copsar l'abast i l'encert de les accions d'un dels catalans més universals.

NOTES

1- JUNYENT (1992), pàg. 369-386.

2- JUNYENT (1992), pàg. 341-355.

3- JUNYENT (1992), pàg. 49-54.

4- JUNYENT (1992), pàg. 428.

5- JUNYENT (1992), pàg. 390.

BIBLIOGRAFIA

- ABADAL, RAMON D' (1970) *Dels visigots als catalans*. Barcelona.
- ALBAREDA, ANSELM M. (1931) *L'abat Oliba fundador de Montserrat (971? - 1046)*. Barcelona.
- BONNASSIE, PIERRE (1975) *La Catalogne du milieu du Xe a la fin du XIe siècle : croissance et mutations d'une société*. Tolosa de Llenguadoc.
- CAMPRUBI, J. "La indivisibilitat del bloc comtal cerdanoberguedà en època d'Oliba (Cabreta) i dels seus fills (finals del segle X inici de l'XI)". *Actes del Congrés Internacional Gerbert d'Orlhac i el seu temps*. Vic - Ripoll: Eumo Editorial (1999).
- CINGOLANI, STEFANO M. (2014) "L'abat Oliba, el poder i la paraula". Dins *Acta Historica et Archæologica Mediævalia*, núm. 31. Barcelona.
- CINGOLANI, STEFANO M. (2008) "Estratègies de legitimació del poder comtal: l'abat Oliba, Ramon Berenguer I, la Seu de Barcelona i les Gesta Comitum Barchinonensium". Dins *Historica et Archæologica Mediævalia*, núm. 29. Barcelona.
- JUNYENT, EDUARD (2008) "Esbós biogràfic del comte, abat i bisbe Oliba". Barcelona.
- MASCARELLA, JORDI (1991) "L'abaciologi glossat del Monestir de Ripoll". Dins *Annals del Centre d'Estudis Comarcals del Ripollès 1989-1990*. Ripoll.
- ROURA, PERE (2017) "Aigua beneïda. L'abat Oliba i l'acaparament de recursos pagesos". Dins *ERA*. Puigcerdà.